

The Interpretive Examination of the verses “Solb” (loin) and “Taraaeb” (Breast) in a way of Answering the Doubts

Ahmad Nazari ¹ \ Reza Kohsari ² \ Akram Dezhban ³

1. Assistant Professor, Islamic Azad university of Shahrud, Semnan, Iran.
drnazari@gmail.com

2. Assistant Professor, Islamic Azad university of Semnan, Semnan, Iran.
kohsari888@gmail.com

3. Doctoral Student of Quran and Hadith Sciences of
Semnan Islamic Azad University, Semnan, Iran (Responsible Author).
dinadezhban1358@gmail.com

Abstract Info	Abstract
Article Type: Research Article Date of receive: 2024/5/24 Date of revision: 2024/11/17 Date of acceptance: 2024/11/23	<p>The view of Quran about the creation which in several surahs like: A’laa, Najm and Taareq has been mentioned, always has been under discussion. From the questions that be mentioned, relates to the beginning verses of the surah Tareq. The critics of Quran, are on this belief that, the Book of Allah in these verses, has mistakes about the origin of sexual cells. This research, aims to deal with the interpretive views and as well the medical science about the verses 5-7 of surah Taareq, in descriptive-analytical method. The researches show that, the opinions of contemporary commentators that knew the “jumper water” as the sperm of male and as well knew “solb” (loin) and “Traaeb” (breasts), as referring to the male, this view, has more conformity with the lexical theories, modern medical information and modern science. Precedent commentators, have been made mistakes and have been not considered the lexical views, the context of the verses and other contexts, therefore, this verse, based on the precedent commentaries, has been the origin of a doubt.</p>
Keywords	The verses 5-7 of Taareq, Solb and Traaeb, the creation of human, embryology.
Cite this article:	Nazari, Ahmad, Reza Kohsari & Akram Dezhban (2025). The Interpretive Examination of the verses “Solb” (loin) and “Taraaeb” (Breast) in a way of Answering the Doubts. <i>Scientific Journal Commentary Studies</i> . 60 (4). 181-200. DOI: https://doi.org/10.22034/15.60.175
DOI:	https://doi.org/10.22034/15.60.175
Publisher:	Islamic Maaref University, Qom, Iran.

Introduction

Among the medical concepts that are ambiguous but a key one, which frequently has been indicted to, in the religious sources, is the term “Solb and Taraaeb”. In the Noble Quran, “Solb”, has been mentioned 8 times, and “Taraaeb” one time. This term, in the verse 7 of surah Taareq, has been used. The disagreements and different interpretive views about verse 7 of surah Taareq and as well, apparent contradiction by anatomical science, have been caused that, the malicious critics of Quran, use of this opportunity and make doubts and wavering in the divinity of the revealed word.

The commentators in different periods, have been mentioned views about the verses 5-7 of surah Taareq; as well, in the medical science, it has been mentioned the opinions, about the place of out pouring of the semen. This research, deals with the interpretive and scientific examination of this verses.

Aaqaei (2021), in his work by title “the Examination and critique of the views of the commentators about the scientific miracle of “Solb and Traaeb” in the Noble Quran”, has been concluded that, not only, there is no mistake from the Quran, in these verses, but, even it has been mentioned the wonderful miracle therein.

Bahraami (2013), in his article by the title “Solb and Taraaeb”, has been drawn the conclusion that, the term “Solb and Taraaeb” do not relate to special sex of male of female, but they are equal in the both and by their mutual cooperation, it has usage for formation and completion of the process of fertilization and production.

Brumand (2009), in his article by the title “the criticism of the views of the commentators about the concept of the verse ‘it comes out from the Solb and Traaeb’”, has been concluded that, different and sometime, contradictory views of the commentators, show the wonderful different view about the concept of the verse “it comes out from the Solb and Taraaeb”.

But it should be said that, there is no independent research, till now, about the reconciliation of the interpretive and medical views regarding the verses of 5-7 of surah Taareq specially in answering to the doubts approach.

Methodology

The research method is by descriptive-analytical one that, firstly, the Quranic and medical information has been described, then through documenting to the authentic books, the analysis of the writer will be examined and analyzed.

Discussion

The view of the Noble Quran, about the creation which has been mentioned in several surahs like: A’laa, najm, Taareq and ..., always has been under discussion. Among the doubts which has been mentioned, relate to the beginning verses of surah Taareq. The Critics of Quran, believe that, the divine Book has the mistakes in these verses about showing the origin of the sexual cells. This research, aims to handle on the interpretive and medical views about the verses of 5-7 of surah Taareq. The examinations show that, the precedent commentators, know the sense of “Solb and Taraaeb” for male and female both of them. Most of the contemporary commentators, as well, have been accepted this view. The views of those contemporary commentators that know the “jumper water” for the sperm of the male, and as well, the “Solb and Taraaeb” to refer to the male, have more conformity with the lexical views, modern medical information and modern science. The

precedent commentators, in this regard, have been made the mistakes, and have been not considered the lexical theories, the context of the verses and other contexts, so, this verse, according to the precedent commentaries, has been made a source for the doubt.

Conclusion

Determining the main goal of the surah Taareq, which reminds to returning and coming back, brings about this possibility point that, through it, the different views of the commentators, will be ended. Because, requisite of being “it comes out from the Solb and Taraaeb”, as instance, is in the line of understanding the ultimate returning to guide to the purpose of “Solb and Taraaeb” be in relation with the woman. Even if this, be related to both of the male and female, has conformity to the modern medical findings about the process of fertilizing and production of child that, firstly, “jumper water” happens then, out coming from among the “Solb and Taraaeb”, therefore, the noble verse, has no contraction with the modern science. The precedent views of the commentators, about the out coming of the semen from between the breasts of woman, are not acceptable. First addresses of Quran, are the Arabs of the time of the revelation and Quran in these verses, has been spoken with them equivalent to their understanding, but, the modern discoveries as well, show the miracle of Quran in the medical discussions.

Sources

The Holy Quran. Translated by Naser Makaarem Shirazi.

- Aalusi, Mahmud ibn ‘Abdollah (1994). *Ruh al-Ma’aani fi Tafsiir al-Qoran al-‘Azim (The Spirit of the Meanings in the Commentary of the Great Quran)*; Beirut: Daar al-Kotob al-‘Elmiah. (In Arabic)
- Aaqaei, Sina (2021). Barresi wa Naqde Aaraae Mofasseraan Piramune E’jaaze ‘Elmie “Sol bwa Traaeb” dar Qoran Karim (The Examination and Critique of the Views of thr Commentators, about Scientific Miracle of “Solb and Taraaeb” in the Holy Quran). *Science and Religion Researches*; 12 (3). 29-64. (In Persian)
- ‘Aqili Khorasani, Muhammad Husain (2007). *Kholasatol-Hekmah (The Summary of the wisdom)*. Corrected by: Esma’eil Nazemi; Tehran: Iranian Medicine Publication. (In Persian)
- Abu ‘Obaydah, Mo’ammam ibn Mothnna (1961). *Majaaz al-Qoran (The Metaphor of Quran)*. Cairo-Egypt: Al-Khaanji Library. (In Arabic)
- Ahwazi, Ali ibn ‘Abbaas (2009). *Ketab al-Senaa’ah (The Book of Technique)*. Cairo-Egypt: Daar al-Rekaabi. (In Arabic)
- Al-Azodi Andolosi, Muhammad (2007). *Kitab Al-Maa (The Book of the Water)*. Tehran: Institute of Medical History Studies. (In Arabic)
- Baghawi, Husain ibn Mas’ud (1999). *Tafsiir al-Baghawi al-Mosamma Ma’aalem al-Tanzil (The Commentary of Baghawi named as the Signs of the Revelation)*. Beirut: Daar Ehyaa al-Toraath al-Arabi. (In Arabic)
- Balkhi, Moqaatel ibn Solaymaan (2002). *Tafsiir Moqaatel ibn Solaymaan (The Commentary of Moqaatel ibn Solaymaan)*. Beirut: Daar Ehyaa al-Torath al-Arabi. (In Arabic)
- Baydhaawi, ‘Abdollah ibn ‘Omar (1997). *Anwaar al-Tanzil wa Asraar al-Tavil (The Lights of the Revelation and the Secrets of the Interpretation)*. Beirut: Daar Ehyaa al-Torath al-Arabi. (In Arabic)

- Boqraat (2007). *Fi Tabi'at al-Ensaan (About the Nature of Human)*. Tehran: Institute of Medical History Studies, Islamic and Supplementary Medicine. (In Arabic)
- Borumand, Muhammad Husain (2009). Naqde Aaraae Mofasseran, Darbare Mafhume Aaye "Yakhrojo men baynes-Solb wat-Taraaeb" (The Critique of the Views of the Commentators about the Sense of the Verse "it comes out from the Solb and Taraaeb"); *Quran and Hadith Researches*. 42 (3). 43-56. (In Persian)
- Faydh Kashani, Muhammad Mohsin (1984). *Tafsir al-Safi (The Purer Commentary)*. Tehran: Al-Sadr Library. (In Arabic)
- Hall, John E (2011). *Guyton and hall textbook of medical physiology*. twelfth edition, Philadelphia: saunders elsvier.
- Ibn Abi-Haataam, 'Abdorrahmaan ibn Muhammad (1998). *Tafsir al-Qoran al-'Azim (The Commentary of the Great Quran)*. Riyadh: Nazaar al-Baaz Library. (In Arabic)
- Ibn 'Atiyyah, 'Abdol-Haq ibn Ghaalib (2001). *Al-Moharrar al-Wajiz fi Tafsir al-Kitab al-'Aziz (The Summary Written in the Commentary of the Noble Quran)*. Beirut: Daar al-Kotob al-'Elmiah; (In Arabic)
- Ibn Kathir, Esmaa'eil ibn 'Omar (1998). *Tafsir al-Qoran al-'Azim (The Commentary of the Great Quran)*. Beirut: Daar al-Kotob al-'Elmiah; (In Arabic)
- Ibn Nafis, Ali ibn Abi al-Hazm (2010). *Sharh Tashrih Qaanun fi al-Teb (The Explanation of Anatomy of Law in the Medicine)*. Tehran: Institute of Medical History Studies. (In Arabic)
- Ibn Qotaybah, 'Abdollah ibn Moslim (1990). *Gharib al-Qoran (The Strange of Quran)*. Beirut: Daar and al-Hilal Library. (In Arabic)
- Jorjaani, Husain ibn Hasan (1958). *Jalaa al-Azhaan wa Jalla al-Ahzaan (The Polish of the Minds and the Polish of Sorrows)*. Tehran: Tehran University. (In Persian)
- Kashani, Fathollah (1972). *Manhaj al-Sadeqin fi Elzaam al-Mokhalefin (The Way of the Righteous one in conviction of the Opponents)*. Tehran: Islamiyah Library. (In Persian)
- Khazraji, Ahmad ibn 'Abdossamad (2001). *Tafsir al-Khazraji al-Mosamma Nafas al-sabaah fi Gharib al-Qoran Wa Nasekhehi wa Mansukheh (The Commentary of al-Khazraji named as the Breath of the Morning in the Strange of Quran and its Abrogator and Abrogated)*. Beirut: Daar al-Kotob al-'Elmiah. (In Arabic)
- Longman, Tumas (1991). *Ruyaan Shenaasi (Embryology)*: translated by: Bahadory and Shakur. no place: Sahami Chehr Company. (In Persian)
- Maaverdy, Ali ibn Muhammad (no date). *Al-Nokat wa al-'Oyun (The Points and the Springs)*. Beirut: Daar al-Kotob al-'Elmiah. (In Arabic)
- Makarem Shirazi, Naser and his colleagues (1995). *Tafsir Nemuneh (The Exemplary Commentary)*. Tehran: Daar al-Kotob al-Eslamiyah. (In Persian)
- Mann, T (1954). *The Biochemistry of semen*. London. Methuen & co, New York: John Wiley & sons.
- Ma'refat, Muhammad Hadi (2009). *Al-Tamhid fi 'Lum al-Qoran (The Preparation in the Sciences of Quran)*. Qom: Al-Tamhid. (In Arabic)

- Maraghi, Ahmad Mustafa (1998). *Tafsir al-Maraghi (The Commentary of Maraghi)*. Beirut: Daar al-Fikr. (In Arabic)
- Mostafavi, Hasan (2009). *Al-Tahqiq fi Kalemaat al-Qoran al-Karim (The Research in the Words of the Holy Quran)*. Beirut: Daar al-Kotob al-‘Elmiah. (In Arabic)
- Naqdi Dorobati, Sufia (1996); *Ostokhan Shenasi (Osteology)*. Tehran: Nakhli. (In Persian)
- Nasafi, ‘Omr ibn Muhammad (1997). *Tafsir Nasafi (the Commentary of Nasafi)*. Tehran: Soroush. (In Arabic)
- Nezam al-A’raj, Hasan ibn Muhammad (1995). *Tafsir Gharaeb al-Qoran wa Raghaeb al-Forqan (The Commentary of the Stranges of Quran and Favorites of the Criterion)*. Beirut: Daar al-Arqam Company. (In Arabic)
- Qarashi, Sayyed Ali Akbar (1998); *Tafsir Ahsan al-Hadith (The Commentary of The Best speech)*. Tehran: Be’that Foundation. (In Persian)
- Qomi, Ali ibn Ebrahim (1984). *Tafsir Qomi (The Commentary of Qomi)*; Qom: Daar al-Ketab. (In Arabic)
- Samarqandi, Nasr ibn Muhammad (1995). *al-Bahr al-‘Olum fi Tafsir al-Qoran (The Sea of the Sciences in the Commentary of Quran)*. Beirut: Daar al-Fikr. (In Arabic)
- Sayyed Qutb (2004). *Tafsir fi Zelal al-Qoran (The Commentary of fi Zelal Quran)*. Beirut: Daar al-Shoruq. (In Arabic)
- Shawkani, Muhammad (1993); *Fath al-Qadir (The Opening of the Most Powerful)*. Damascus-Syria: Daar ibn Kathir. (IN Arabic)
- Taaleqani, Sayyed Mahmud (1983). *Tafeer Partowi az Qoran (The Commentary of a Beam from the Quran)*; Tehran: Sahami Chehr Company. (In Persian)
- Tabarsi, Fadhl ibn Hasan (1993). *Majma’ al-Bayan le ‘Olum al-Qoran (The Collection of the Expression in the Sciences of Quran)*. Tehran: Faraahani. (In Arabic)
- Tabari, Muhammad ibn Jarir (1991). *Jame’ al-Bayaan ‘an Taviil Aay al-Qoran (The Comprehensive Expression about the Interpretation of the Verses of Quran)*. Beirut: Daar al-Kotob al-‘Elmiah. (In Arabic)
- Tusi, Muhammad ibn Hasan (no date). *Al-Tebyaan fi Tafsir al-Qoran (The Explanation of the Commentary of Quran)*. Beirut: Daar Ehyaa al-Torath al-Arabi. (In Arabic)
- Wamidh ‘Omri, Muhammad Jamil Habbal (2013). *Teb dar Qoran (The Medicine in the Quran)*; translated by Maryam Shams. Tehran: International Publication and Distribution Company. (In Persian)
- Zamakhshari, Mahmud ibn ‘Omar (1986). *Al-Kashshaf ‘an Haqaaeq Ghawamedh al-Tanzil (The Most Discoverer from the Facts of the Ambiguities of the Revelation)*;=. Beirut: Daar al-Kitab al-Arabi. (In Arabic)

دراسة تفسيرية لآيات الصَّلْب والتَّرائب في ضوء الإجابة عن الشبهات

احمد نظري^١ / رضا كهساري^٢ / اكرم دژبان^٣

١. أستاذ مساعد في جامعة آزاد الإسلامية، فرع شاهرود، سمنان، إيران.

drnazari5@gmail.com

٢. أستاذ مساعد في جامعة آزاد الإسلامية، فرع سمنان، سمنان، إيران.

kohsari888@gmail.com

٣. طالبة دكتوراه في قسم علوم القرآن والحديث، جامعة آزاد الإسلامية، فرع سمنان، سمنان، إيران (الكاتبة المسؤولة).

dinadezhban1358@gmail.com

ملخص البحث	معلومات المادة
لقد كان موقف القرآن الكريم من الخلق موضع نقاش دائم، كما ورد في سورٍ عدّة مثل سورة الأعلى، والنجم، والطارق. ومن بين الأسئلة المثارة، ما يتعلق بالآيات الأولى من سورة الطارق، حيث يرى بعض متقدي القرآن أنّ هذا الكتاب الإلهي قد وقع - بحسب زعمهم - في أخطاء عند تحديد منشأ الخلايا الجنسية. تهدف هذه الدراسة، باستخدام المنهج الوصفي - التحليلي، إلى تناول الآيات (٥ - ٧) من سورة الطارق من خلال آراء المفسرين والمعطيات العلمية الطبية الحديثة. وتبيّن النتائج أنّ آراء المفسرين المعاصرين الذين فسّروا «ماء دافقاً» بأنه يشير إلى نطفة الرجل، واعتبروا أنّ «الصلب» و «الترائب» يعودان إلى الرجل، تتفق بدرجة أكبر مع المعاجم اللغوية والحقائق العلمية والطبية المعاصرة. أما المفسرون المتقدمون فقد أخطأوا في هذا المجال، إذ لم يراعوا الدلالات اللغوية، وسياق الآيات، والقرائن الأخرى، مما جعل هذه الآيات - بناءً على تفاسيرهم - مصدراً للشبهات لدى بعض النقاد.	<p>نوع المقال: بحث</p> <p>تاريخ الإستلام: ١٤٤٥/١١/٤</p> <p>تاريخ المراجعة: ١٤٤٦/٥/١٥</p> <p>تاريخ القبول: ١٤٤٦/٥/٢١</p>
الآيات ٥ - ٧ من سورة الطارق، الصلب والترائب، خلق الإنسان، علم الأجنة.	الألفاظ المفتاحية
نظري، احمد، رضا كهساري و اكرم دژبان (١٤٤٦). دراسة تفسيرية لآيات الصَّلْب والتَّرائب في ضوء الإجابة عن الشبهات. مجلة دراسات تفسيرية. ١٥ (٤). ٢٠٠ - ١٨١. DOI: https://doi.org/10.22034/15.60.175	الاقتباس:
https://doi.org/10.22034/15.60.175	رمز DOI:
جامعة المعارف الإسلامية، قم، إيران.	الناشر:

نشریه علمی مطالعات تفسیری

سال ۱۵، زمستان ۱۴۰۳، شماره ۶۰

تحلیل تفسیری آیات صلب و ترائب با رویکرد پاسخگویی به شبهات

احمد نظری^۱ / رضا کهساری^۲ / اکرم دژبان^۳

۱. استادیار دانشگاه آزاد اسلامی، واحد شاهرود، سمنان، ایران.

drnazari5@gmail.com

۲. استادیار دانشگاه آزاد اسلامی، واحد سمنان، سمنان، ایران.

kohsari888@gmail.com

۳. دانشجوی دکتری علوم قرآن و حدیث دانشگاه آزاد اسلامی، واحد سمنان، سمنان، ایران (نویسنده مسئول).

dinadezhban1358@gmail.com

اطلاعات مقاله	چکیده
<p>نوع مقاله: پژوهشی (۲۰۰ - ۱۸۱)</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۲/۲۴</p> <p>تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۸/۲۷</p> <p>تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۹/۳</p>	<p>دیدگاه قرآن کریم در مورد آفرینش که در سوره‌های مختلفی نظیر: اعلی، نجم، طارق بیان شده، همواره مورد بحث بوده است. از جمله پرسش‌هایی که مطرح می‌گردد، مربوط به آیات ابتدایی سوره طارق است. منتقدان قرآن بر این عقیده‌اند که کتاب الهی در این آیات مرتکب اشتباه‌هایی در راستای نشان دادن منشأ سلول‌های جنسی گردیده است. این پژوهش در صدد است با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی، به دیدگاه‌های تفسیری و نیز دانش پزشکی در مورد آیات ۵ تا ۷ سوره طارق بپردازد. بررسی‌ها نشان می‌دهد که دیدگاه‌های مفسران معاصر که «ماء دافی» را ناظر به نطفه مرد دانسته و نیز صلب و ترائب را راجع به مرد دانسته‌اند، با نظریات لغوی، داده‌های پزشکی نوین و دانش روز سازگارتر است. مفسران متقدم در این زمینه دچار اشتباه شده‌اند و دیدگاه‌های لغوی، سیاق آیات و دیگر قرائن را در نظر نگرفته‌اند و لذا این آیه بر اساس تفاسر متقدم، منشأی برای ایجاد شبهه گردیده است.</p>
واژگان کلیدی	آیات ۵ تا ۷ طارق، صلب و ترائب، آفرینش انسان، جنین‌شناسی.
استناد:	نظری، احمد، رضا کهساری و اکرم دژبان (۱۴۰۳). تحلیل تفسیری آیات صلب و ترائب با رویکرد پاسخگویی به شبهات. مطالعات تفسیری. ۱۵ (۴). ۲۰۰ - ۱۸۱. DOI: https://doi.org/10.22034/15.60.175
کد DOI:	https://doi.org/10.22034/15.60.175
ناشر:	دانشگاه معارف اسلامی، قم، ایران.

۱. مقدمه

آیات علمی قرآن، از گذشته دور تا به اکنون، به مثابه یکی از ابعاد مهم اعجاز قرآن مجید، در بیان مفسران قرآن مطرح بوده است. با پیشرفت دانش‌های طبیعی در اروپا و تناقض‌های داده‌های کتب مقدس با یافته‌های نوین علمی، تعارض دانش و دین آغاز شد و سپس به کشورهای اسلامی سرایت کرد. همین موضوع موجب گردید تا برخی دانشمندان اسلامی به مقایسه آیات علمی قرآن با علم نوین بپردازند؛ اما در برخی موارد افراط و تفریط‌هایی در این زمینه صورت گرفت.

از جمله مفاهیم طبی و پزشکی نامفهوم ولی کلیدی که در منابع دینی و طبی بارها بدان اشاره رفته است، اصطلاح «صلب و ترائب» است. در قرآن مجید، صلب ۸ مرتبه و ترائب یک بار استفاده شده است. این اصطلاح در آیه هفتم سوره طارق به کار رفته است. اختلاف‌ها و نظریات مختلف تفسیری در مورد آیه هفتم سوره طارق و نیز تعارض ظاهری با دانش آناتومی، موجب گردیده تا منتقدان کج‌اندیش قرآن از این فرصت بهره برده و ایجاد شبهه و تردید در الهی بودن کلام وحی نمایند.

اکثر متقدمان، ضمیر در «یخرج» را به «ماء دافق» بازگردانده و مقصود از صلب و ترائب را پشت مرد و سینه زن دانسته‌اند؛ برخی اندیشمندان نیز این دو مفهوم را مختص مرد دانسته‌اند. برخی از اندیشمندان معاصر نیز با عنایت به یافته‌های نوین علمی تلاش نموده‌اند آیات مورد بحث را علتی بر اعجاز علمی قرآن معرفی نموده و حتی برخی با پیش‌فرض لزوم هماهنگی بین داده‌های قرآن و نظریه‌های علمی قطعی، به دخل و تصرف در معنا روی آورده‌اند.

مفسران در ادوار مختلف، در مورد آیات ۵ تا ۷ سوره طارق نظریاتی را مطرح نموده‌اند؛ همچنین در دانش پزشکی در مورد محل خروج نطفه و فرایند تولید منی، نظریاتی بیان گردیده است. این پژوهش به بررسی تفسیری و علمی این آیات می‌پردازد.

الف) پیشینه تحقیق

آقایی (۱۴۰۰) در اثر خود با عنوان «بررسی و نقد آراء مفسران پیرامون اعجاز علمی صلب و ترائب در قرآن کریم» نتیجه گرفته است که نه تنها اشتباهی از جانب قرآن در این آیات رخ نداده؛ بلکه اعجازی حیرت‌انگیز نیز مطرح شده است؛ زیرا برخلاف تصور برخی مفسران، با بررسی کتب لغت نزدیک به زمان نزول قرآن و مشاهده احادیث و روایتی که در توضیح این آیات آمده است، روشن می‌شود که صلب و ترائب مربوط به مرد بوده و به استخوان‌های خاجی و عانه انسان اشاره دارند.

بهرامی (۱۳۹۲) در مقاله خویش با عنوان «صلب و الترائب» نتیجه گرفته است که اصطلاح صلب و ترائب مربوط به جنس خاصی از زن یا مرد نیست؛ بلکه در هر دو مشترک است و با مشارکت همدیگر به

مثابه مسیری جهت تشکیل و تکمیل فرآیند باروری و تولید مثل کاربرد دارد و شواهد موجود در منابع طبّی کهن و امروزی، گواه این مطالب است.

برومند (۱۳۸۸) در مقاله خویش با عنوان «نقد آراء مفسران درباره مفهوم آیه «يُخْرِجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَالتَّرَائِبِ» است. این اختلاف نظرها را با توجه به ارتباط آیات و الترائب» نتیجه گرفته است دیدگاه‌های متفاوت و گاه متناقض مفسران، بیانگر اختلاف‌نظری عجیب درباره مفهوم آیه «يُخْرِجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَالتَّرَائِبِ» است. این اختلاف‌نظرها را با توجه به ارتباط آیات و تعیین هدف این سوره می‌توان از بین برد؛ زیرا تنها در این صورت، بین مفهوم آیات پنجم تا هفتم این سوره، با مفهوم آیه هشتم، ارتباط معنایی مطلوبی برقرار می‌شود.

اما باید گفت در مورد تلفیق نظریات تفسیری و پزشکی در مورد آیات ۵ تا ۷ سوره طارق و به خصوص با رویکرد پاسخگویی به شبهات تاکنون پژوهش مستقلی صورت نپذیرفته است.

۲. مفهوم لغوی صلب و ترائب

صلب در لغت به معنای سخت، پشت،^۱ درون یا مغز استخوان را بیرون آوردن،^۲ ستون فقرات، استخوان‌های تیره پشت از پس گردن تا انتهای ران‌ها،^۳ کمر و دنبالچه، خاصره و خاجی.^۴ ترائب به معنای استخوان‌های بالای سینه،^۵ بین نخاع و سینه،^۶ دست‌ها و پاها و چشم‌ها،^۷ بین دو کتف،^۸ هر چیز جفت و دو چیز مساوی، مانند: خاک نرم و سهل الحركة،^۹ عضله‌های بین ران‌ها، دنده و زیر آن،^{۱۰} استخوان‌های لگن.^{۱۱}

۳. صلب و ترائب از دیدگاه مفسران متقدم

مفسران متقدم دیدگاه‌هایی در مورد آیه صلب و ترائب بیان داشته‌اند. در تفسیر مقاتل بن سلیمان بیان شده

۱. قرشی، قاموس القرآن، ج ۱، ص ۲۷۰؛ طالقانی، پرتوی از قرآن، ج ۳، ص ۳۳۴.

۲. راغب اصفهانی، مفردات، ج ۲، ص ۴۱۰.

۳. طالقانی، پرتوی از قرآن، ج ۳، ص ۳۳۴؛ فراهیدی، العین، ج ۷، ص ۱۲۷.

۴. مدرسی، تفسیر هدایت، ج ۱۲، ص ۱۳۹.

۵. طالقانی، پرتوی از قرآن، ج ۳، ص ۳۲۴؛ رازی، تفسیر کبیر / مفاتیح الغیب، ج ۲۰، ص ۲۲۸.

۶. رازی، تفسیر کبیر، ج ۲۰، ص ۲۲۸.

۷. مطهری، مجموعه آثار، ج ۲۸، ص ۴۸۵؛ ابن کثیر، تفسیر القرآن العظیم، ج ۸، ص ۳۶۸.

۸. رازی، تفسیر کبیر، ج ۲۰، ص ۲۲۸.

۹. قرشی، قاموس قرآن، ج ۱، ص ۲۷۱.

۱۰. مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ص ۱۲۵.

۱۱. مدرسی، تفسیر هدایت، ج ۱۲، ص ۱۳۹.

که مقصود از صلب، پشت مرد و ترائب در ارتباط با زن است که مکان انداختن گردنبند است. آب مرد سفید و غلیظ است و از آن رگ و استخوان پدید می‌آید و آب زن، رقیق بوده و از آن گوشت و خون و مو به وجود می‌آید.^۱ در معانی القرآن بیان شده که ماء دافق، اسم فاعلی است که به جای مفعول بیان گردیده است؛ مانند: بیان عرب «سرّ کاتم، لیل نائم و عیشة راضیه»^۲ و ماء دافق، نطفه‌ای است که با شدت از میان صلب و ترائب خارج می‌گردد و صلب در ارتباط با مرد است و ترائب مرتبط با زن است و در حقیقت سینه زن را ترائب می‌گویند.^۳ نیز در جایی است که محل انداختن گردنبند است.^۴ از قول زجاج هم آمده است که ترائب جایی است که میان چهار استخوان از سمت راست و چهار استخوان از سمت چپ سینه است و مشهور در کلام عرب، قسمتی بالای سینه است.^۵ مفسران قرن چهارم، بیشتر در مورد صلب و ترائب به روایات پرداخته‌اند و معتقدند که صلب در ارتباط با مردان و ترائب مرتبط با زنان است و مفرد آن تربیه است که موضع انداختن گردنبند است.^۶ شیخ طوسی در تفسیر این آیات بیان داشته است که در اینجا استعاره صورت پذیرفته و صفت دفع برای آن آبی است که فرزندی از آن پدید می‌آید و مقدار آن قوی و زیاد است.^۷ در ادامه بیان شده در معنای این آیه چند دیدگاه وجود دارد: خداوند تواناست که (۱) منی را به سینه بازگرداند؛ (۲) ماء را به صلب بازگرداند؛ (۳) انسان را از پیری به جوانی و از جوانی به کودکی و از کودکی به نطفه بازگرداند؛ (۴) انسان را پس از مرگ زنده نماید؛ (۵) آب را در بدن انسان حبس نماید و اجازه خارج گردیدن آن را ندهد.

دو احتمال دیگر نیز وجود دارد: (۱) انسان را پس از مرگ به دنیا بازگرداند، پس از اینکه در آخرت او را برانگیخت؛ زیرا کافران در آن دنیا درخواست رجعت دارند؛^۸ (۲) انسان را به آب بازگرداند.^۹

مفسران قرن ششم افزون بر اختصاص دادن ترائب به زن، نظراتی را هم به مرد اختصاص داده‌اند. طبرسی دیدگاهی از ابن عباس بیان می‌دارد که صلب و ترائب هر دو در ارتباط با مرد است و نظریات را

۱. مقتل بن سلیمان، تفسیر مقاتل بن سلیمان، ج ۴، ص ۶۵۹.

۲. فراء، معانی القرآن، ج ۳، ص ۲۵۵.

۳. قمی، تفسیر القمی، ج ۲، ص ۴۱۵.

۴. ابن قتیبہ، غریب القرآن، ج ۱، ص ۴۴۹.

۵. ابوعبیده، مجاز القرآن، ج ۲، ص ۲۹۴.

۶. ابن ابی حاتم، تفسیر ابن ابی حاتم، ج ۱۰، ص ۳۴۱۵؛ سمرقندی، بحر العلوم فی التفسیر، ج ۳، ص ۵۶۹؛ دینوری، الواضح، ج ۲، ص ۴۸۹.

۷. طوسی، التبیان، ج ۱۰، ص ۳۲۴.

۸. ماوردی، النکت و العیون، ج ۶، ص ۲۴۶.

۹. طوسی، التبیان، ج ۱۰، ص ۳۲۴.

بیان می‌دارد؛ ولی تصریح ندارد که آیا در ارتباط به مرد است یا خیر؟ اما وی بیان می‌دارد که ضمیر در این آیه به «ماء» باز می‌گردد و به نطفه بی‌ارزش انسان می‌نماید.^۱ در تفسیر *محرر الوجیز* احتمالی را مطرح می‌نماید که شاید ضمیر «یخرج» به «ماء» یا انسان بازگردد و در تفسیر خویش بیان داشته است که قتاده و غیره بیان داشته‌اند: مقصود میان صلب هر کدام از مرد و زن و ترائب آنها و در ریشه ترائب اختلاف وجود دارد که از تربیه است یا تربیه.^۲

۴. صلب و ترائب از دیدگاه مفسران متأخر

ابن کثیر ضمن نقل روایاتی که نشانگر این است که ترائب در ارتباط با جایگاهی از بدن زن است و جایگاه مختلف آن را نیز بیان می‌دارد و نیز روایتی از قتاده بیان می‌کند که نشانگر این است که مقصود از صلب و ترائب؛ یعنی «صلبه و نحره» یعنی اشاره به صلب و سینه مرد می‌نماید و در مفهوم از میان پشت بالای سینه مرد است و همچنین در تفسیر آیه بعدی «إِنَّهُ عَلَى رَجْعِهِ لَقَادِرٌ»^۳ دو دیدگاه بیان می‌نماید؛ دیدگاه نخست از مجاهد و عکرمه و غیره که بیان می‌دارند ضمیر در آیه به «ماء دافق» باز گردد؛ یعنی به مکانی که از آن خارج می‌گردد، اشاره می‌نماید و دیدگاه دوم از ضحاک و ابن جریر که بیان می‌دارند ضمیر در آن به انسان باز می‌گردد که مخلوق از این «ماء دافق» است؛ یعنی در آخرت خدای توانا است که آنها را بازگرداند؛ همان‌گونه که او را از «ماء دافق» آفریده است.^۴

در *تفسیر بیضاوی* نیز بیان گردیده است که آیه «خُلِقَ مِنْ مَّاءٍ دَافِقٍ»^۵ پاسخ استفهام است و «ماء» در مفهوم آبی است که جاری است و در رحم به دو آب ممتزج گویند. نیز بیان داشته است: مقصود صلب مرد و ترائب زن نیست؛ بلکه در ارتباط با مرد است؛ زیرا اسپرم از هضم چهارم به وجود آمده و تا زمانی که بخواهد آماده به دنیا آمدن بشود، بایستی از همه اجزا به سمت پایین بیاید تا به بیضه‌ها برسد و اشاراتی هم دارد که مغز بیشترین تأثیر را در تولید آن دارد و ارتباط جنسی بیش از حد موجب تسریع در ضعف آن می‌گردد. البته مغز، خلیفه‌ای در بدن به نام نخاع دارد که در صلب انسان است و شعب نازله بسیاری به سوی ترائب او دارد که همان محل و ظرف منی انسان است، در نتیجه مخصوص مرد است.^۶

۱. طبرسی، *مجمع البیان*، ج ۱۰، ص ۷۱۵.

۲. ابن عطیه، *محرر الوجیز*، ج ۵، ص ۴۶۶؛ بغوی، *معالم التنزیل*، ج ۵، ص ۴۶۶؛ خزرجی، *الصباح فی غرب القرآن و ناسخه و منسوخه*، ج ۱، ص ۴۴۳.

۳. طارق / ۸.

۴. ابن کثیر، *تفسیر القرآن العظیم*، ج ۸، ص ۳۶۹.

۵. طارق / ۶.

۶. بیضاوی، *انوار التنزیل*، ج ۷، ص ۳۰۳.

ابن کثیر هم مفسران نظریات دوره‌های پیشین را به میان آورده‌اند؛ آیه «فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ مِمَّ خُلِقَ»^۱ در راستای متنبه نمودن انسان آمده است و اینکه به انسان نشان بدهد که به چه میزان ضعیف است و باید نگاه کند که اصل او از چه چیزی خلق شده است و ارشاد به اعتراف به معاد می‌نماید و همان کسی که انسان را دفعه نخست توانسته از هیچ خلق کند، بار دیگر نیز می‌تواند او را زنده نماید و مستند به آیه «وَهُوَ الَّذِي يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَهُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ»^۲ نموده است؛ او را از آب دافق؛ یعنی منی خلق کرده است و احتمال اینکه این آب را در ارتباط با زن دانست، بسیار کم است؛ زیرا در جایی از قرآن سخن از آب زن به میان نیامده است و این وصف دافق نیز در هیچ جای قرآن نیامده که به زن بازگردد؛ لذا می‌توان بیان داشت که این آب در ارتباط با مرد است.^۳

ملافتح الله کاشانی بیان داشته است: آبی دافق که در رحم ریخته شده و آن آب از بین پشت مردان و از استخوان‌های زنان که نزدیک گردن است، بیرون می‌آید. او بیان می‌دارد: بیشتر مفسران صلب را در ارتباط با مردان و ترائب را مرتبط با استخوان‌های میان ترقوه و سینه زنان می‌دانند؛ ولی آیه کریمه دلالت ندارد که اختصاص صلب به مردان باشد و ترائب به زنان. آیه کریمه به حسب ظاهر لفظ به اختصاص صلب به مردان و ترائب به زنان دلالت نمی‌کند. وی در ادامه سخن بیضاوی را در این زمینه با جزئیات بیان می‌نماید که مغز مهم‌ترین اجزا بوده و نخاع به مثابه جانشین مغز در بدن بوده که در صلب مرد است و شعب بسیاری به سوی ترائب او دارد و عظم و عصب از منی مرد و لحم و دم از منی زن است و بیان ماء بر مئین به نظر امتزاج آنها در رحم است و خداوند توانا خواهد بود؛ همان‌گونه که انسان را از نطفه بی‌چیز خلق کرده است، دوباره در جهان اخروی او را بازگرداند.^۴

فیض کاشانی بیان می‌دارد که آیه ۶ و ۷ سوره طارق، اشاره به این دارد که ماء دافق همان نطفه‌ای است که با شدت و قوت، از میان صلب مرد و ترائب زن خارج می‌گردد و همانطور که خدا او را از ابتدا از نطفه آفریده است، می‌تواند او را دوباره به دنیا بازگرداند و سپس به آخرت ببرد.^۵

آلوسی و شوکانی بیان می‌دارند که دافق به معنای مدفوق است و نظریات دیگر را متعرض می‌گردند؛ افق همانند «تأمر» و به مفهوم «ذی دفق» و اسم فاعل است و اسناد آن به «ماء» از روی مجاز و در اینجا استعاره مکنیه و تخیلیه است. دفق در مفهوم دفع است و دافق؛ یعنی دو آب ممزوج شده در رحم

۱. طارق / ۵.

۲. ابن کثیر، تفسیر القرآن العظیم، ج ۸، ص ۳۷۰؛ جرجانی، جلاء الأذهان، ج ۱۰، ص ۳۳۴؛ نظام الاعرج، تفسیر غرائب

القرآن و رغائب الفرقان، ج ۶، ص ۴۸۰.

۳. کاشانی، منهج الصادقین، ج ۱۰، ص ۲۱۱.

۴. فیض کاشانی، الصافی، ج ۵، ص ۳۱۴.

است، به اعتبار وحدت ماء، مقصود آب مرد یا آب زن است.^۱

از دیدگاه مراغی، در آیه ۶ و ۷ سوره طارق، اشاره به نکته‌ای دقیق علمی است که کشفیات اخیر از آن پرده برداشته و در هنگام نزول قرآن یقیناً از همه پنهان بوده و آن اینکه نطفه از بیضه مرد و تخمدان زن گرفته می‌شود و پژوهش‌های دانشمندان جنین‌شناسی نشان‌دهنده این است که این در ابتدای امر که در جنین ظهور پیدا می‌کنند، در مجاورت کلیه‌ها قرار داشته و تقریباً مقابل وسط ستون فقرات در میان صلب (پشت) و ترائب (پایین‌ترین دنده‌های انسان) قرار داشته و سپس با گذشتن زمان و نمو این دو عضو به تدریج از آن محل پایین آمده و هر کدام در موضع فعلی خود جای می‌گیرند و از آنجایی که پیدایش انسان از ترکیب نطفه زن و مرد است و محل اصلی این دو در آغاز در میان «صلب» و «ترائب» قرار دارند؛ قرآن این عبارت را برگزیده، عبارتی که در آن روز برای فردی شناخته شده نبود و دانش جنین‌شناسی نوین از آن پرده برداشته است.^۲

سید قطب درباره آیه «فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ مِمَّ خُلِقَ * خُلِقَ مِنْ مَّاءٍ دَافِقٍ * يَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَالتَّرَائِبِ» بیان داشته که انسان بایستی بنگرد و دقت نماید که از چه چیزی خلق شده است؟ و به چه چیزی تبدیل گردیده است. او از آب جهنده‌ای ناچیز خلق شده و به چه چیزی تبدیل شده است. او از آبی جهنده ناچیز خلق شده که از میان پشت و استخوان‌های سینه مادر بیرون آمده و این راز پنهان در علم الهی بوده و انسان از آن آگاهی نداشت. در نیمه دوم قرن چهاردهم، علم نوین، با روش ویژه خود به این موضوع پی برد که در استخوان‌های ستون فقرات پشت، آب مرد تولید شده و در استخوان‌های بالای سینه زن آب زن تشکیل می‌شود و این دو آب در رحم مادر به یکدیگر می‌رسند و از آن دو، انسان پدید می‌آید. این سلول تلقیح شده با میکروسکوپ قابل مشاهده است؛ زیرا در هر انزال میلیون‌ها سلول همسان آن دفع می‌شود. این پدیده که نه سر و سامان، نه عقل و خرد، نه قدرت و قوت، نه اختیار و اراده دارد، همین که در رحم قرار بگیرد، به جستجوی غذا می‌پردازد. آخر دستی که مواظب و محافظ او است، به او خصلت پرخوری داده است، با اعطای این خصیصه به او دیواره رحم مادر را به منبعی از غذای آماده از غذای تازه برای وی می‌سازد؛ این سلول تلقیح‌شده، همین که بر غذای خود اطمینان پیدا کرد، کاری تازه را آغاز می‌نماید؛ به‌طور مستمر آغاز به تقسیم شدن کرده و از این تقسیم گردیدن سلول‌هایی تولید می‌شود. همه سلول‌ها به‌صورت انفرادی و به‌صورت گروهی در خط سیری کار می‌کنند که از مجموعه مشخصی از واحدهای وراثتی یا ژنتیکی تشکیل شوند و آن را ترسیم کرده‌اند و خودشان در داخل آن سلول پنهان گردیده‌اند، واحدهای

۱. آلوسی، روح المعانی، ج ۱۵، ص ۳۰۷-۳۰۹؛ شوکانی، فتح القدیر، ج ۵، ص ۵۱۰.

۲. مراغی، تفسیر المراغی، ج ۳۰، ص ۱۱۳.

ژنتیکی یا وراثتی حاملان وراثت هستند و محافظان شناسنامه وراثتی شکل و ویژگی‌های نیاکان است؛ به‌عنوان نمونه سلول چشم در صورتی که تقسیم شده و تکثیر پیدا می‌کند تا چشم را تشکیل بدهند، تلاش می‌کنند در اثنای کار شکل معین چشم و ویژگی‌های مشخص آن را حفظ کرده و آن را چشم انسان ساخته نه چشم حیوان و موجودی زنده دیگر. چشم نیاکان هر کسی شکلی معین و ویژگی‌های مشخص دارد و کمترین انحراف در نقشه و طرح چشم چه از ناحیه شکل و چه از ناحیه ویژگی‌ها چشم را از خط سیر مرسوم و معلوم خود منحرف نموده و چه کسی این قدرت را به سلول عطا نموده است؟ چه کسی این دانش و علم را به سلول تعلیم بخشیده است؟ چه کسی این علم را به سلولی ساده داده است که نه عقل و خردی دارد و نه درک و فهم و نه اراده و اختیار و قوتی؟ خدا چنین کرده است و این آگاهی و قدرت‌ها و توانایی‌هایی را به سلول تعلیم داده است، چیزی را که همه انسان‌ها در مقابل طرح و نقشه آن ناتوان و عاجز مانده‌اند اگر طرح و نقشه چشمی یا جزیی از چشم به ایشان حواله گردد! در صورتی که یک سلول چشم یا عده‌ای سلول ساده این عمل بزرگ را انجام می‌دهند، در فراسوی همه این کارها، انبوهی بی‌شمار از غرایب و عجایب است.^۱

۵. صلب و ترائب از دیدگاه مفسران معاصر

طالقانی در تفسیر *پرتوی از قرآن* بیان داشته است که ترائب در این آیه در مفهوم سینه یا استخوان سینه زن، حائز شاهد معتبر تفسیری و لغتی نیست؛ به جز آنچه که در برخی اشعار عرب بیان شده که شاید از قبیل استعاره‌های شعری باشد و نیز اینکه ترائب را به زن اضافه کرده‌اند، از هیچ‌یک از مفسران نخستین به جز «عطاء» نقل نشده و در تضاد با وصف «دافق» است؛ زیرا که این آیه به‌صراحت بیان داشته که ماء دافق، که به خصوص مرد است، از میان صلب و ترائب بیرون می‌آید؛ چرا که در مورد شیر در آیه «نُسْتِیْکُمْ مِمَّا فِی بُطُونِهِ مِنْ بَيْنِ فَرْثٍ وَدَمٍ لَبَنًا خَالِصًا»^۲ به همین شکل تعبیر گردیده است. لذا صلب و ترائب، هر دو را باید در دستگاه نطفه‌ساز مرد پیدا کرد. شاید دیدگاه قرآن این باشد که این آب جهنده مشخص، محصول فعل و انفعال اعضا یا قوا، یا مواد صلب و سخت فعلی و نرم و اثرپذیر انفعالی است. شاید نیز نظر آیه به منشأ دورتر و گسترده‌تر و به عناصر و مواد اصلی جهان باشد: این آب جهنده و زنده که منشأ انسان است، از بین عناصر صلب سنگین و مؤثر و مواد نرم اثرپذیر یا قوای مادی مثبت و منفی، یا قدرت‌ها ایجاد فاعلی و ماده انفعالی، بیرون می‌آید. هیچ‌یک از این مفاهیم، از اشاره‌های بلیغ قرآن دور نمی‌باشد.

۱. سید قطب، *فی ظلال القرآن*، ج ۶، ص ۳۸۷۸ - ۳۸۸۱.

۲. نحل / ۶۶.

شاید مفرد بیان گردیده «الصلب» و جمع بیان شدن «الترائب» ناظر به وحدت نوعی یا پیوستگی قدرت مؤثر فاعل و تعدد و تفرق موادی قابل داشته باشد. اگر مراد از آیه «یخرج من بین الصلب و الترائب»، قوای مؤثر و تأثیرپذیر باشد، تناسب و ارتباط این آیه با آیات سوگند اولیه سوره مشخص است: همان قدرت و قوایی متقابل که در اثر فعل و انفعالی منظم و متناوب، از میان مواد سرد و خاموش این گونه کره‌های نورافشان «النجم الثاقب» را بیرون بیاورد، از میان همان قوای صلب و ماده، شعله حیات و حرکت در صورت ماء دافق، برون می‌جهاند.^۱

مکارم شیرازی نیز در راستای بیان طالقانی در *پرتوی از قرآن*، در مورد آیه بیان داشته است که در این آیات تنها سخن از نطفه مرد در میان است؛ زیرا عبارت «ماء دافق» در مورد نطفه مرد صادق است نه زن و همان است که ضمیر «یخرج» در آیه بعدی به آن بر می‌گردد و می‌گوید: این آب جهنده از بین صلب و ترائب بیرون می‌آید. روی این حساب شرکت دادن زن در این مبحث قرآنی مناسب به نظر نمی‌آید؛ بلکه مناسب‌ترین عبارت همان است که بیان شود قرآن به یکی از دو جزء اصلی نطفه که همان نطفه مرد است و برای همه قابل حس است، اشاره نموده و مقصود از «الصلب» و «الترائب» قسمت پشت و پیش روی انسان است؛ زیرا آب نطفه مرد از بین این دو خارج می‌گردد. این تفسیر مشخص و بدون هیچ‌گونه پیچیدگی و هماهنگی با آنچه در منابع لغوی در معنای این دو واژه بیان شده است؛ در عین حال امکان دارد حقیقتی مهم‌تر در این آیه هم نهفته باشد که در حد علم امروزی برای ما کشف نگردیده و کشفیات اندیشمندان در آینده پرده از روی آن بر خواهد داشت.^۲

۶. تحلیل و نقد نظریات و اظهار نظر علمای علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

بر اساس دیدگاه متقدمان مفسر، با توجه به سه عامل، روایات بیان شده از برخی صحابه و تابعان، پیش‌زمینه‌های فرهنگی در مورد دخیل بودن زن و مرد در تشکیل نطفه و دیدگاه طبای آن عصر، صلب را به مرد و ترائب را به زن منسوب نموده و ماء دافق را همان نطفه دانسته که از صلب مرد و سینه زن خارج می‌گردد. در صورتی که پژوهش‌های علمی نشان می‌دهد که دفع و جهش به مرد اختصاص داشته و نطفه زن، بعد از جدایی از تخمدان، به آرامی وارد لوله رحم می‌گردد.^۳

برخی دیگر در نقد این دیدگاه بیان کرده‌اند که نظر عطاء و زمخشری و بیضاوی که صلب را برای

۱. طالقانی، *پرتوی از قرآن*، ج ۳، ص ۳۳۴ - ۳۳۳.

۲. مکارم شیرازی، *تفسیر نمونه*، ج ۲۶، ص ۳۶۸.

۳. لانگمن، *رویان‌شناسی*، ص ۳.

مرد و ترائب را زن در نظر گرفته‌اند، کاملاً باطل و بی‌پایه است و در آیه شریفه نطفه زن مطرح نیست؛ زیرا «ماء دافق» فقط از مرد است و مقاربت، نیز سبب نزول نطفه مرد شده و ربطی به نطفه زن ندارد. نطفه زن حدوداً پنج روز پس از قاعدگی از تخمدان جدا شده و وارد لوله زهدان می‌شود و حدوداً پنج و شش روز در آنجا زنده می‌ماند، اگر در این مدت، مقاربت رخ دهد، یکی از سلول‌های نطفه مرد وارد نطفه زن شده و رشد آن آغاز می‌شود.^۱ لذا اینکه برخی تلاش دارند که در این آیه، صلب را به مرد و ترائب را به زن اختصاص بدهند و تصور دارند آیه اشاره به نطفه انسانی که از میان صلب مرد و ترائب زن خارج گردیده و جهش نیز دارد، صحیح نیست و با پژوهش‌های علمی هم ناسازگار است.

دیدگاهی که صلب و ترائب هر دو را به مرد برمی‌گرداند و معتقد است که صفت دافق به مفهوم جهنده، صفت خاص مردان بوده است، و برخی نویسندگان معاصر از جمله طالقانی آن را پذیرفته‌اند، تنها در **مجمع البیان** این دیدگاه مطرح شده که ترائب از ماده تراب در مفهوم خاک و به مثابه یک احتمال مطرح نموده است؛^۲ ولی هیچ‌یک از اهل لغت این معنا را بیان نداشته‌اند؛ در آیه «كَوَاعِبِ اُتْرَابًا» هم «کواعب» در مفهوم دختران نارس و «اتراب» از ریشه «ترب» به مفهوم همسالان است. اصولاً لغت، سماعی بوده و نه اجتهادی؛ استفاده از ترائب در مفهوم استخوان‌های نرم، بر خلاف استفاده لغوی است. دانش لغت، سماعی بوده و این تفسیر را پذیرا نیست و به هر استخوان نرم ترائب اطلاق نمی‌گردد.^۳

به نظر می‌آید، دیدگاهی که بیان می‌دارد هدف آیات، بیان نقش زن در خروج جنین از رحم است، با روح کلی حاکم بر آیات پیشین و بعدی که در موضوع معاد و بازگشت و رجع است، دارای سازگاری است. معتقدان به این نظریه می‌گویند: هر چند برخی مفسران، فاعل «یخرج» را ماء دافق دانسته‌اند؛ زیرا ترائب را به استخوان سینه زن یا به استخوان‌های مرد تعبیر نموده باشد و برخی دیگر از مفسران، به این دلیل که پیش‌فرض دخالت زن و مرد در تکوین نطفه انسانی در ذهن دارد و در صدد اثبات آن بوده‌اند. لذا صلب را به مرد و ترائب را به زن مختص دانسته‌اند. در هر دو نظریه اشکال به وجود آمده که نخست نسبت دفع به زن بیان شده؛ در صورتی که مطالعات علمی اثبات کرده است که تخمک حرکت بسیار آرام و کند داشته و توصیف دفع درباره آن صادق نیست و دوم، غافل گردیدن از برقراری ارتباط بین آیات ششم و هفتم با پیام‌های اصلی سوره که بازگشت و معاد است: «إِنَّهُ عَلَى رَجْعِهِ لَقَادِرٌ»^۴ حقیقت این است که این اختلافات در دیدگاه، از برقرار نمودن ارتباط بین آیات این سوره، نشأت گرفته است.

۱. قرشی، **قاموس قرآن**، ج ۱، ص ۲۷۰؛ مصطفوی، **التحقیق**، ج ۱، ص ۳۸۴.

۲. طبرسی، **مجمع البیان**، ج ۲۷، ص ۷.

۳. قرشی، **قاموس قرآن**، ج ۱، ص ۷۷۱.

۴. طارق / ۸.

لذا هماهنگ نبودن در بین آیات نخست این سوره و سایر آیات همانند: «إِنَّهُ عَلَى رَجْعِهِ لَقَادِرٌ» را فقط در پرتو بررسی جمعی و کلی سوره طارق و با عنایت به هدف اصلی سوره (بازگشت و معاد) می‌توان برطرف کرد. بررسی ارتباط آیات با همدیگر در همه قرآن و در این سوره مانند یک سنگ محک بوده که توسط آن می‌توان سره را از ناسره تشخیص داد. مقصود از «صلب و ترائب»، همه بدن انسان و فضای لازم برای جنین است. لذا فاعل «یخرج» همه بدن انسان و فضای لازم برای جنین است. لذا فاعل «یخرج»، هو است که برگشت به انسان می‌نماید. در نتیجه آیه در مقام بیان خروج جنین از رحم مادر است و خداوند با بیان مثالی محسوس و ملموس از رجع دنیوی؛ یعنی تولد انسان و خروج از رحم مادر می‌خواهد توجه او را به رجع دنیایی؛ یعنی تولد انسان و خروج از رحم مادر می‌خواهد توجه او را به رجع نهایی و خروج از قبر و ورود به صحنه قیامت جلب کند؛ نظیر: خروج از خاک‌های نرم و سنگ‌های سخت قبر.^۱ این دیدگاه بر طبق تدبیر در کل آیات و به دست آوردن هدف نهایی سوره شکل پذیرفت. صاحب این دیدگاه اعتقاد دارد: به این علت که در همه این سوره، رجع حائز نقش محوری است؛ از این رو به راحتی می‌توان فاعل «یخرج» را انسان گرفت و «خُلِقَ مِنْ مَّاءٍ دَافِقٍ» را به رفت (ورود) انسان به صورت نطفه به رحم مادر) و «يُخْرَجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَالتَّرَائِبِ» را به برگشت و رجع انسان؛ یعنی خروج جنین از رحم مرتبط دانست. لذا آیات ۶ و ۷ شواهدی از رجع هستند که پیام اساسی سوره؛ یعنی آیه هشتم «إِنَّهُ عَلَى رَجْعِهِ لَقَادِرٌ» به آن متکی است.^۲

۷. مقصود از صلب و ترائب در منابع طبّی

اصطلاح «صلب» برای اولین مرتبه توسط حنین بن اسحاق در ترجمه کتاب **طبیعة الانسان** بقراط گزارش کرده است.^۳ کاربرد مفهوم صلب مستند به متن‌های گذشته و مفاهیم قرآن در بین پزشکان ترویج داشته است؛ به شکلی که برخی حکما فقرات ظهر؛ یعنی ستون فقرات پشت سینه را صلب اصلی و منشأ اولین معرفی کرده‌اند.^۴ در کتاب **الماء**، صلب را با مفاهیمی مختلف استفاده کرده است: شدید (سخت) و فقرات مرتبط با هم از استخوان جمجمه تا نهایت استخوان دنبالچه یا استخوان پشت. او نیز ضمن استناد به احادیث، صلب را در مفاهیمی دیگر نظیر: منی و ودک عظام و صیدی (ترشحات چرب خونا به‌ای) که از میت خارج می‌شود نیز در نظر داشته است.^۵ کتاب **بحر الجواهر** در معرفی صلب از

۱. برومند، نقد آراء مفسران در مورد آیه «يُخْرِجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَالتَّرَائِبِ»، ص ۴۷.

٢. همانجا، ص ٥١ - ٤٩.

٣. بقراط، في طبيعت الانسان.

۴. بیضاوی، انوار التنزیل.

۵. الازردی الاندلسی، الماء.

استخوان پشت و استخوان زیر کاهل تا استخوان عجز و کل ستون فقرات یاد می‌کنند. عقیلی خراسانی در **شرح اثیان** در ضمن استناد به آیات ششم تا هشتم سوره طارق از اصطلاح صلب و ترائب کقوله تعالی: «فَليَنظُرِ الْانسانَ ممَّ خَلَقَ * خُلِقَ مِنْ مَّاءٍ دَافِقٍ * يَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَالتَّرَائِبِ»، از این مفاهیم در جهت توجیه اسباب تولید منی در زن و مرد استفاده می‌نماید.^۱

۸. شرح صلب و ترائب

محدوده آناتومیکی صلب طبق کتب مرجع پزشکی به طور کامل مشخص است و تعداد آن ۳۰ عدد گزارش شده است.^۲ اهوازی در کتاب **کامل الصناعة**، محدوده استخوان‌های صلب را از پس سر تا انتهای استخوان دنبالچه در چهار گروه تقسیم‌بندی می‌نماید.^۳

(۱) استخوان گردن (رقیه یا عنق) یا هفت استخوان؛ (۲) استخوان ظهر یا پشت یا دوازده استخوان؛ (۳) استخوان کمر یا پنج استخوان؛ (۴) استخوان دنبالچه یا شش استخوان که ابن سینا و ابن نفیس شش استخوان انتهایی را به دو گروه سه استخوانی عجز و عصص به صورت جداگانه دسته‌بندی می‌نمایند.^۴

در حال حاضر فرقی میان قطعات ستون مهره‌ای، هفت مهره گردنی و دوازده مهره سینه‌ای و پنج مهره کمری، میان کتب آناتومی و منابع تشریحی گذشته وجود ندارد؛ بلکه فرق آنها در شمارش پنج قطعه خاجی (لومیراسیون) و چهار قطعه دنبالچه‌ای (ساکرالزاسیون) تا حدی قابل ملاحظه است.^۵

در تشریح ترائب که برخی از حکیمان تعبیر به استخوان‌های قفسه سینه (صدر) نموده‌اند، این استخوان‌ها مشتمل بر هفت استخوان قص و عظم خنجری به عنوان واسطه بین استخوان سینه اعضای لینه (نرم) که به آن متصل است و ۲۴ اصلاع (دنده‌ها) که هفت بالا سر آن به سر استخوان‌های سینه پیوسته و ۱۰ عدد باقی مانده از اصلاع به استخوان‌های مهره ظهر وصل شده و تدریجاً کوتاه‌تر می‌شوند.^۶

۹. تحلیل علمی صلب و ترائب از دیدگاه اندیشمندان اسلامی

(۱) طنطاوی در تفسیر خویش در زمینه وحدت آب مرد و زن و معانی صلب و ترائب این گونه بیان داشته است:

۱. عقیلی خراسانی، خلاصة الحکمة.

۲. همان.

۳. اهوازی، کامل الصناعة.

۴. عقیلی خراسانی، خلاصة الحکمة؛ ابن نفیس، شرح تشریح قانون فی الطب.

۵. نقدی دوریاطی، استخوان شناسی.

۶. عقیلی خراسانی، خلاصة الحکمة؛ ابن نفیس، شرح تشریح قانون فی الطب؛ بیضاوی، انوار التنزیل.

با آنکه دو آب است، خداوند آنها را برای حکمتی که در این زمان در دانش جنین‌شناسی آشکار کرده، یکی قرار داده است ... چرا که آن آب از مرد و زن است، سپس با هم یکی می‌شوند و مقصود از صلب، نخاع شوکی مخزون در آن است که نایب دماغ در بدن است و شعبات زیادی در همه اجزای بدن دارد که وسیله رسانیدن احساس هستند تا اعضای حرکتی را به کار و دارند و حرکت جماع، وابسته به همین قوه است و ترائب زن که استخوان‌های سینه است، محل گلو بند و اقسام زینت است؛ لذا مهم‌ترین چیز در کشش و اجتماع مرد و زن، قوه عضلی و عصبی می‌باشد که در نخاع شوکی مرد جاری است. مهم‌ترین چیزی که در زن است، حسن زینت، خصوصاً زینت بالای سینه است. از این نظر، از مرد به صلب و از زن به ترائب تعبیر کرده است و از این محاسن بلاغت و مجاز مرسل است که جزء مورد اهمیت بر کل اطلاق می‌گردد.

بیان و توجیه این مفسر در مورد وحدت این است که این وحدت بعد از لقاح حاصل می‌گردد؛ اما این فهم با توصیف «دافق» و «یخرج» سازگار نیست؛ چرا که آن دو آب، بعد از تلقیح و اتحاد، نه جهنده است و نه از محل خویش (رحم) خارج می‌شود و همچنین مجاز گرفتن صلب و ترائب، در توافق با سیاق و تعبیر آیه نیست و قرینه مجازی نیز ندارد.

تفسیر ترائب در این آیه در مفهوم سینه و استخوان سینه زن، دارای شاهد معتبر تفسیری و لغوی نیست؛ به جز آنچه در برخی اشعار عرب آمده است که شاید از قبیل استعارات شعری باشد و همچنین اینکه ترائب را به زن اضافه نموده‌اند، از کسی از مفسران نخست به جز «عطاء» نقل نگردیده و مخالف صفت دافق است؛ چرا که آیه، به صراحت بیان می‌دارد: ماء دافق که خصوصیت برای مرد دارد، که از بین صلب و ترائب خارج می‌شود.^۱

۲) منی از بین پشت و پیش روی او خارج می‌گردد. این معنا مورد پذیرش برخی مفسران قرار گرفته^۲ و شواهدی برای آن اقامه گردیده است؛ از جمله اینکه عمده‌ترین عامل پیدایش منی «نخاع شوکی» است که در پشت مرد قرار دارد و سپس قلب و کبد است که یکی زیر استخوان‌های سینه و دیگری در بین آن دو قرار دارد و همین موجب گردیده که عبارت «ما بین الصلب و الترائب» برای آن انتخاب شود.

لذا می‌توان بیان داشت که نطفه از میان پشت و روی او خارج می‌گردد و از سوی دیگر در زمان خروج منی هیجان همه بدن را فرا می‌گیرد و بعد از آن همه بدن سست می‌شود؛ لذا برخی بیان داشته‌اند در واقع منی از همه بدن خارج می‌گردد.^۳ نیز بیان داشته‌اند که آب منی از بین پشت و دو استخوان پا

۱. مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۲۶، ص ۳۷۶.

۲. همان.

۳. همان، ص ۳۶۶.

(محل آلت تناسلی) خارج می‌گردد. این معنا در توافق با معنای اخیر در کلمه ترائب است که شواهد متعددی از کتب لغت و تفسیر به همراه دارد و مورد پذیرش برخی پزشکان هم بوده است؛ زیرا با مطالب علمی پزشکی دارای سازگاری است. آیت‌الله معرفت نیز همین دیدگاه را پذیرفته و از قول دکتر کنعان الجائی همین معنا را بیان داشته است.^۱

دکتر دیاب و دکتر قرقوز در این باره معتقدند: «مَاءٌ دَافِقٌ» همان آب مرد؛ یعنی منی می‌باشد که از بین صلب ترائب (استخوان‌های پاهای) او خارج می‌گردد و همه نقاط و مجاری عبور منی از نظر کالبد شکافی در محدوده صلب و ترائب قرار دارند. غده‌های کیسه‌ای پشت و پروستات قرار گرفته‌اند. سپس ضمن اشاره به غده‌های کیسه‌ای تشریح‌کننده منی و وظایف آنها این گونه می‌نویسند: این دو غدد تشریح‌کننده هستند که ترشحات آنها بخشی از مایع منی را تشکّل می‌دهند. ترشحات این غدد به رنگ زرد است و از نظر فرکتوز بسیار غنی است. نیز این غده‌ها در عمل جهشی منی به خارج و به شکل دفعات بر اثر انقباض عضلات آنها نقشی بسیار مهم ایفا می‌نماید. لذا می‌توان بیان داشت منی از بین صلب مرد به مثابه مرکز عصبی - تناسلی فرمان‌دهنده و ترائب او به مثابه رشته‌های عصبی مأمور به اجرا، خارج می‌گردد و در حقیقت خروج منی با هماهنگی و تناسق کامل میان آمر و مأمور صورت می‌گیرد و این موضوع از نظر علمی هم اثبات شده است.

با توجه به توضیحات بیان‌شده باید گفت هیچ اشکالی در این موضوع باقی نمی‌ماند که قرآن کریم این موضوع را به نحوی اعجاز‌آمیز و به شکل موعظه بیان داشته است.^۲

۱۰. صلب و ترائب در دانش جنین‌شناسی

هورمون تحریک‌کننده فولیکول (FSH) و هورمون لوئتی‌نیزه (LH) از هیپوفیز به خون آزاد شده و موجب رشد اسپرم و تستسترون می‌گردد. تستسترون بلافاصله بعد به خون منتقل گردیده و عملکرد خود را آغاز می‌نماید. در طول فرایند انزال، سلول‌های جنسی مردانه از مجاری انزال می‌گذرند و با مایعات تشریح گردیده از غده وزیکولی، پروستات و غدد بولبورتال مخلوط می‌گردند تا مایع منی را بسازند. ماده تشریح شده از غده وزیکولی، پروستات و غدد بولبورتال مخلوط می‌گردد تا منابع منی را بسازد. ماده تشریح شده از غده وزیکولی زردرنگ و سرشار از فروکتوز و چند ماده دیگر است و روی هم ۷۰ درصد از منی انسان را تشکیل داده است. مایع دفع شده از پروستات که متأثر از دی هیدروتستسترون است. مایعی سفید رنگ و رقیق و مشتمل بر

۱. معرفت، التمهید، ج ۶، ص ۶۴.

۲. ومیض عمری، محمد جمیل حبال؛ طب در قرآن، ص ۳۳ - ۳۲.

پروتئاز، اسیدسیتریک، اسید فسفاتاز و چربی‌ها است. ماده ترشح‌شده از غدد بولبورتا، مایع شفافی است که موجب روان‌تر شدن میز راه می‌گردد.^۱ محل اصلی تولید نطفه در مرد، لوله‌های منی‌ساز است. لوله‌های منی‌ساز بیضه‌های یک مرد روزانه ۱۲۰ میلیون اسپرماتوزوئید می‌سازند. این موجودات ذره‌بینی بعد از ساخته شدن وارد لوله‌ای دیگر به نام اپیدیم می‌شوند. این لوله پر پیچ و خم به روی بیضه قرار دارد. اسپرماتوزوئیدها بعد از آنکه به مدت ۱۸ تا ۲۴ ساعت در اپیدیم باقی می‌مانند، قابلیت تحرک پیدا کرده و وارد لوله‌ای دیگر به نام وازدفراکس یا منی‌بر می‌گردند. منی‌بر بعد از خروج از بیضه به سوی بالا حرکت می‌نماید و وارد لگن می‌شود و در آنجا در نزدیکی پروستات مقداری وسعت پیدا می‌کند و به این قسمت اتساع نموده «آمپول لوله منی‌بر» اطلاق می‌شود. دو کیسه هم در اطراف پروستات قرار داشته که به آنها سمینال وزیکول گفته می‌شود. این مایع بعد از ساخته شدن از طریق مجرای هر کیسه وارد آمپول لوله‌بر منی شده و وجود آن برای استمرار حیات اسپرماتوزوئیدها لازم است. زمانی که مرد در هنگام مقاربت به اوج لذت جنسی می‌رسد، پیام‌هایی از نخاع به بخش‌های گوناگون دستگاه تناسلی ارسال می‌گردد. این پیام‌ها که از راه اعصاب سیستم خودمختار سمپاتیک ارسال می‌شود، با ایجاد انقباض در لوله منی‌بر موجب انتقال اسپرماتوزوئیدها به داخل آمپول شده و همزمان، انقباض آمپول موجب می‌گردد که این موجودات ذره‌بینی وارد مجرای در پروستات به نام مجرای انزالی گردیده و از آنجا به بخش ابتدایی پیشابراه حرکت نمایند. بعد از این مرحله، سمینال وزیکول‌ها و به دنبال آن غده پروستات منقبض می‌شوند. مایع آن قلیایی است و با مایع اسیدی حاوی اسپرماتوزوئید مخلوط می‌شود. اسپرماتوزوئیدها در PH بین ۶ تا ۶٫۵ دارای عملکردی مناسب هستند و از آنجایی که PH محیط واژه مهبل بین ۳٫۵ تا ۴ است، لذا ترشح مایع قلیایی پروستات نقشی بسیار مهم در ایفای نقش اسپرماتوزوئیدها بازی می‌کند. مایع ترشح‌شده از سمینال وزیکول‌ها و مایع ترشح‌شده از پروستات، اسپرماتوزوئیدها را به همراه خود وارد قسمت ابتدایی پیشابراه می‌نماید. در این زمان قسمت ابتدایی پیشابراه ورود مایع را احساس نموده و پیغام‌هایی را به قسمت ساکرا ل نخاع ارسال می‌نماید. نخاع هم با مخابره سیگنال‌های عصبی به قسمت‌های مختلف آلت تناسلی و پیشابراه موجب انقباض ناگهانی عضله‌های این قسمت می‌گردد و انزال صورت می‌پذیرد.^۲

طبق آنچه تاکنون بیان گردید، نقطه ابتدایی جهش این آب جهنده در ابتدای پیشابراه است که در لگن و در نقطه‌ای میان استخوان خاجی^۳ از پشت و استخوان عانه^۴ از جلو قرار گرفته است. باید

1.mann,1954: 320& Guyton1991: 890- 891

2. Hall,2011: 973 – 979.

3. Sucrum.

4. puic bone.

بیان داشت که محل ساخته شدن منی و راهی که می‌پیماید تا به بیرون رانده شود، کاملاً در تطابق با مواردی است که در آیه مطرح گردیده است.^۱

۱۱. اعجاز علمی آیه

با نگاهی به آناتومی استخوان عانه، مشخص می‌شود که این استخوان متشکل از دو قسمت است و شرط تقارن در آن به صورت کامل صادق است. در زمان بلوغ استخوان‌های لگن به صورت کامل به همدیگر می‌چسبند و یک استخوان بی‌نام را درست می‌کنند. استخوان عانه در جلو یا قدام قرار گرفته و از دو قسمت (راموس فوقانی و تحتانی) تشکیل شده است.^۲ نیز این استخوان دقیقاً روی صلب قرار دارد و فضای میان آنها، فضای لکن حقیقی را به وجود می‌آورد. قرآن کریم با بیان واژه «بین» در تلاش است به مخاطبان بفهماند که صلب و ترائب فضایی محصور را به وجود آورده که مایع مذکر از این فضا خارج می‌گردد.

در تفسیر طبری نیز ویژگی دیگر برای ترائب از قول سعید بن جبیر ذکر گردیده است که از نظر مفسران دور مانده است. «هی الاضلاع التي أسفل الصلب»^۳ این توصیف نشانگر این است که به دلیل اینکه شاخه‌های فوقانی و تحتانی عانه به دنده‌های اول و دوم قفسه سینه شبیه هستند، از «ضلع» برای وصف آن استفاده شده است. در التحقیق آمده است: ترائب به أتراب نزدیک‌تر است که جمع تریبه بر وزن فعیله است و آن چیزی است که فرو افتاده و خاضع؛ یعنی نرم باشد. شاید منظور از خارج شدن از میان صلب و ترائب، خروج از میان ستون فقرات که سخت است و به استخوان‌های دنباله‌مانند منتهی می‌گردد و از میان دو ران که از آنها به ترائب تعبیر گردیده، باشد؛ چرا که آن دو از اعضای پست هستند با خارج شدن آن از استخوان‌های لگن همانند مفصل متصل‌کننده انتهای لگن به ران که سخت است و از میان عضلات لگن و ران که نرم و فرمان‌بردار هستند، مورد نظر باشد.^۴ نکته جالب توجه اینکه مصطفوی با استفاده از ویژگی نخست این ریشه که همان خاک بوده، نتیجه گرفته است که این استخوان خاضع و فرو افتاده است که شاید به نوعی اشاره به این باشد که یکی از استخوان‌هایی است که به نشستن انسان روی خاک کمک می‌نماید و به همین علت از ترائب استفاده شده است.

۱۲. طرح پرسشی در مورد آیه

در مورد آیات ۵ - ۸ طارِق این پرسش به وجود می‌آید که آیه «يَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَالتَّرَائِبِ»، در گروه

۱. آقایی، بررسی و نقد آرای مفسران پیرامون اعجاز علمی صلب و ترائب در قرآن کریم، ص ۸۵.

۲. ریشتر، کالبدشناسی هنری، ص ۴۰ - ۳۹.

۳. طبری، جامع البیان، ج ۲۴، ص ۲۹۶.

۴. مصطفوی، التحقیق، ج ۱، ص ۳۸۳.

آیات تفسیر علمی قرآن کریم است یا اعجاز قرآن؟ باید بیان داشت که برای مردم، مکان صلب و ترائب محسوس بوده است و مردم بعد از بیان صلب و ترائب برایشان مشخص بوده است و همانند آیات افلاکی که غیر محسوس بوده، نبوده است؛ لذا می‌توان آن را به مثابه اشاره علمی یاد نمود که خدای متعال در این سوره به انسان در مقام تذکر گوشزد می‌نماید که ای انسان مشاهده کن که از چه خلق شده‌ای و از کجا آفریده شده‌ای و خدایی که توانسته تو را بدین‌گونه بیافریند، دوباره نیز می‌تواند این کار را در روز قیامت انجام بدهد.

فهم مسلمین زمان نزول از این آیات لسانی بوده و فهم اندیشمندان قرون بعدی، افزون بر زبان عربی، طبق یافته‌های تجربی هم شکل گرفته و البته دانش روز در تمامی زمان‌ها بر این آیه صحه می‌نهد. با این حال آیا می‌توان آن را اعجاز علمی دانست؟ از آنجایی که گفته شد برای اینکه نکته‌ای را اعجاز علمی تلقی نمود، این است که در زمان نزول قرآن، این موضوع علمی حتی به‌عنوان یک نظریه ضعیف مطرح نگردیده باشد و امروزه علم، آن را پذیرفته باشد و به مثابه گزاره قابل اعتماد علمی به آن نظر کند و نیز آیه به وضوح به آن موضوع پرداخته باشد؛ آنگاه می‌توان بیان داشت که این آیه قرآن ذیل بحث اعجاز علمی قرار می‌گیرد و می‌توان بیان داشت که یکی از معجزه‌های علمی قرآن است. هر چند آنچه را که بیان گردیده است، مردم در زمان نزول قرآن به آن علم داشته و آگاهی داشته‌اند و قرآن صرفاً آن را حکایت نموده و این فقط نکته‌ای علمی در بیان قرآن است. اگر دیدگاهی ضعیف علمی مطرح بود و قرآن آن را تأیید نموده است و بعداً صحت آن مشخص گردیده است، این می‌شود اشاره علمی و اگر اصلاً کسی آگاهی نداشته و امروزه توانسته‌اند آن مطلب علمی را به دست آورند، این اعجازی علمی است. پیش از اینکه ادعای اعجاز علمی صورت گیرد، بایستی معتقد به تفسیر علمی قرآن بود و تفسیر علمی صحیح انجام داد. نتیجه تفسیر علمی در برخی موارد این است که قدرت پیدا کرد در مورد یک آیه ادعا اعجاز علمی نمود. در مورد آیه صلب و ترائب چون هر کسی از دیدگاه خویش این آیه را تفسیر نموده است. به‌عنوان نمونه برخی آن را مختص مرد دانسته و بر این عقیده‌اند که خداوند در این آیه اشاره به محل خروج منی از مرد دارد؛ برخی آن را در ارتباط با زن دانسته و معتقدند که اشاره به محل تولد فرزند داشته و برخی نیز به زن و مرد در ارتباط دانسته و معتقدند که اشاره به ریشه منی داشته که انسان از دو آب زن و مرد پدید آمده است؛ زیرا انسان مخلوق از دو آب زن و مرد است و هر یک نیز ادله خاص خویش را مطرح ساخته و لذا به یک نظریه واحد نرسیده‌اند. می‌توان این آیه را جزء آیات تفسیر علمی قرآن محسوب نمود، نه آیات اعجاز علمی قرآن؛ زیرا در مبحث اعجاز به نظر می‌آید باید نکته علمی ثابت گردیده باشد و به‌عنوان فرضیه و نظریه مطرح‌شده نباشد و این آیه در گروه آیاتی است که هر چند هر

یک از فرضیات را در نظر بگیریم؛ ولی نظر واحد و ثابت‌شده‌ای تاکنون در مورد آن بیان نشده است و در تفسیر علمی می‌توان نه فقط مصادیق، بلکه بسیاری از نظریات و فرضیات را نیز مطرح نمود. به نظر می‌آید که موضوع خروج منی از بدن انسان و دستگاه تناسلی که میان پشت و دو استخوان جلوی بدن است تا حدودی برای بشر محسوس بوده است؛ لذا این آیات را نمی‌توان در ردیف اعجاز علمی قرآن دانست؛ بلکه یکی از اشاره‌های علمی قرآن است و آیه «صلب و ترائب» با نظریات اندیشمندان جنین‌شناسی و سایر دانش‌های پزشکی روز همخوانی دارد. لذا تعارضی میان یافته‌های دانش پزشکی با آیه صلب و ترائب وجود ندارد.^۱

نتیجه

تعیین هدف اصلی سوره طارق که تذکر به رجع و بازگشت است، این نکته امکان را ایجاد می‌نماید که به وسیله آن اختلاف‌نظرهای مفسران در مورد آیات پایان پذیرد؛ چرا که لازمه نمونه قرار گرفتن «يَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَالتَّرَائِبِ» در راستای فهم رجع نهایی، راهنمایی شده تا مقصود از صلب و ترائب، در ارتباط با زن باشد. حتی اگر این مربوط به مرد و زن هر دو ارتباط داشته باشد، با یافته‌های نوین پزشکی در مورد فرایند لقاح و تولید فرزند ابتدا از ماء دافق و سپس خروج از میان صلب و ترائب، سازگار است و لذا آیه شریفه هیچ تناقضی با دانش نوین پزشکی ندارد. نظریات مفسران متقدم در مورد خروج نطفه از بین سینه‌های زن، غیر قابل قبول است. مخاطب نخستین قرآن کریم، اعراب عصر نزول هستند و قرآن در این آیات متناسب با فهم آنها سخن گفته است؛ اما کشفیات نوین نیز اعجاز قرآن کریم را در مباحث پزشکی به خوبی نشان می‌دهد.

منابع و مأخذ

- قرآن کریم. ترجمه ناصر مکارم شیرازی.
- آلوسی، محمود بن عبدالله (۱۴۱۵ق). *روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم*. بیروت: دارالکتب العلمیه.
- آقایی، سینا (۱۴۰۰). بررسی و نقد آراء مفسران پیرامون اعجاز علمی صلب و ترائب در قرآن کریم. *پژوهش‌های علم و دین*. ۱۲ (۳). ۶۴ - ۲۹.
- ابن ابی حاتم، عبدالرحمن بن محمد (۱۴۱۹ق). *تفسیر القرآن العظیم*. ریاض: مکتبه نزار الباز.
- ابن عطیه، عبدالحق بن غالب (۱۴۲۲ق). *المحرر الوجیز فی تفسیر الکتاب العزیز*. بیروت: دارالکتب العلمیه.

۱. رضایی اصفهانی، پژوهشی در اعجاز علمی قرآن، ج ۲، ص ۴۵۷ - ۴۴۵.

- ابن قتیبه، عبدالله بن مسلم (۱۴۱۱ق). *غریب القرآن*. بیروت: دار و مكتبة الهلال.
- ابن کثیر، اسماعیل بن عمر (۱۴۱۹ق). *تفسیر القرآن العظیم*. بیروت: دارالکتب العلمیة.
- ابن نفیس (۱۳۸۹ش). *شرح تشریح قانون فی الطب*. تهران: مؤسسه مطالعات تاریخ پزشکی.
- ابو عبیده، معمر بن مثنی (۱۳۸۱). *مجاز القرآن*. قاهره: مكتبة الخانجي.
- الارزدي اندلسی، محمد (۱۳۸۶). *الماء*. تهران: مؤسسه مطالعات تاریخ پزشکی.
- اهوازی، علی بن عباس (۱۳۸۸ش). *کامل الصناعة*. قاهره: دار الرکابی.
- برومند، محمدحسین (۱۳۸۸). نقد آراء مفسران درباره مفهوم آیه «یخرج من بین الصلب و الترائب»، *پژوهش‌های قرآن و حدیث*. ۴۲ (۳). ۵۶-۴۳.
- بغوی، حسین بن مسعود (۱۴۲۰ق). *تفسیر البغوی المسمی معالم التنزیل*. بیروت: دار إحياء التراث العربی.
- بقراط (۱۳۸۶). *فی طبیعت الانسان*. تهران: مؤسسه مطالعات تاریخ پزشکی، طب اسلامی و مکمل.
- بلخی، مقاتل بن سلیمان (۱۴۲۳ق). *تفسیر مقاتل بن سلیمان*. بیروت: دار إحياء التراث العربی.
- بیضاوی، عبدالله بن عمر (۱۴۱۸ق). *انوار التنزیل و اسرار التأویل*. بیروت: دار إحياء التراث العربی.
- جرجانی، حسین بن حسن (۱۳۷۸ق). *جلاء الاذهان و جلاء الاحزان*. تهران: دانشگاه تهران.
- خزرجی، احمد بن عبدالصمد (۱۴۲۲ق). *تفسیر الخزرجی الصباح فی غرب القرآن و ناسخه و منسوخه*. بیروت: دار الکتب العلمیة.
- زمخشری، محمود بن عمر (۱۴۰۷ق). *الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل*. بیروت: دار الکتب العربی.
- سمرقندی، نصر بن محمد (۱۴۱۶ق). *البحر العلوم فی تفسیر القرآن*. بیروت: دار الفکر.
- سید قطب (۱۴۲۵ق). *تفسیر فی ظلال القرآن*. بیروت: دار الشروق.
- شوکانی، محمد (۱۴۱۴ق). *فتح القدیر*. دمشق: دار ابن کثیر.
- طالقانی، سید محمود (۱۳۶۲ش). *تفسیر پرتوی از قرآن*. تهران: شرکت سهامی انتشار.
- طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۷۲ش). *مجمع البیان لعلوم القرآن*. تهران: فراهانی.
- طبری، محمد بن جریر (۱۴۱۲ق). *جامع البیان عن تأویل آی القرآن*. بیروت: دار الکتب العلمیة.
- طوسی، محمد بن حسن (بی تا). *التبیان فی تفسیر القرآن*. بیروت: دار إحياء التراث العربی.
- عقیلی خراسانی، محمدحسین (۱۳۸۶). *خلاصة الحکمة*. تصحیح اسماعیل ناظم. تهران: طب ایرانیان.
- فیض کاشانی، محمدمحسن (۱۴۱۵ق). *تفسیر الصافی*. تهران: مكتبة الصدر.
- قرشی، سید علی اکبر (۱۳۷۷). *تفسیر احسن الحدیث*. تهران: بنیاد بعثت.

- قمی، علی بن ابراهیم (۱۳۶۳ش). *تفسیر قمی*. قم: دار الکتاب.
- کاشانی، فتح الله (۱۳۵۱ش). *منهج الصادقین فی الزام المخالفین*. تهران: کتابفروشی اسلامیه.
- لانگمن، توماس (۱۳۷۰). *رویان شناسی*. ترجمه بهادری و شکور. بی جا: شرکت سهامی چهر.
- ماوردی، علی بن محمد (بی تا). *النکت و العیون*. بیروت: دار الکتب العلمیه.
- مراغی، احمد مصطفی (۱۴۱۹). *تفسیر المراغی*. بیروت: دار الفکر.
- مصطفوی، حسن (۱۴۳۰ق). *التحقیق فی کلمات القرآن*. بیروت: دار الکتب العلمیه.
- معرفت، محمد هادی (۱۳۸۸). *التمهید فی علوم القرآن*. قم: التمهید.
- مکارم شیرازی، ناصر و همکاران (۱۳۷۴ش). *تفسیر نمونه*. تهران: دار الکتب الاسلامیه.
- نسفی، عمر بن محمد (۱۳۷۶). *تفسیر النسفی*. تهران: سروش.
- نظام الاعرج، حسن بن محمد (۱۴۱۶ق). *تفسیر غرائب القرآن و رغائب الفرقان*. بیروت: شرکت دار الارقم.
- نقدی دو ریاطی، صوفیا (۱۳۷۵ش). *استخوان شناسی*. تهران: نخل.
- ومیض عمری، محمد جمیل حبال (۱۳۹۲). *طب در قرآن*. تهران: شرکت چاپ و نشر بین الملل.
- Hall, John E (2011). *Guyton and hall textbook of medical physiology*. twelfth edition, Philadelphia: saunders elsivier.
- Mann, T (1954). *The Biochemistry of semen*. London. Methuen & co, New York: john wiley & sons.